

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หมู่บ้านชนบทไทยในอดีตเป็นชุมชนขนาดเล็ก ประกอบด้วยครัวเรือนหลาย ๆ ครัวเรือน ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่รวมกันเป็นหมู่ มีความเป็นญาติมิตร ช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกัน และกัน ทำการผลิตและบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก ไม่เน้นการผลิตเพื่อขาย พึ่งพาความอุดมสมบูรณ์จากธรรมชาติ กล่าวคือ ทำน่าน้ำฝน หาอาหารจากธรรมชาติ เช่น หาผัก หาปลาและของป่า ได้แก่ หน่อไม้ หน่อหวาย เห็ด ผักหวานป่า ตลอดจนสัตว์ต่าง ๆ สำหรับเป็นอาหารในการดำรงชีวิต การแบ่งงานกันทำในกระบวนการผลิตมีลักษณะเป็นการแบ่งกันตามสภาพทางกายของบุคคล เช่น เพศและวัย ไม่มีการแบ่งกันตามทักษะความชำนาญ คนแต่ละคนจึงทำงานทุก ๆ อย่างเหมือน ๆ กัน ไม่มีการแบ่งงานกันทำเป็นการเฉพาะ อาทิเช่น ผู้ชายเป็นคนหาเนื้อ หาปลา เลื่อยไม้ สร้างบ้าน จักสาน ส่วนผู้หญิงจะเป็นผู้หุงหาอาหาร เก็บผัก หาฟืน ตักน้ำ ต่ำข้าว เย็บปักถักร้อย เป็นต้น

ส่วนการทำนา ทำไร่นั้นสมาชิกทุกคนในครอบครัวทั้งผู้ชายและผู้หญิงจะช่วยกันทำ โดยผู้ชายจะเป็นคนไถ คราดนา และปักต้นนา ผู้หญิงจะเป็นคนถอนต้นกล้าเพื่อนำไปปลูกร่วมกับคนอื่น ๆ ในบางโอกาสผู้ชายจะช่วยผู้หญิงปลูกข้าวเช่นเดียวกัน บางครอบครัวมีลูกหลาน เป็นผู้คอยเลี้ยงวัว ควาย หลังจากเสร็จจากการคราดนาไถนาในแต่ละวัน แรงงานในการผลิตเป็นแรงงานในครอบครัวและแรงงานจากสัตว์ เช่น วัว ควาย หรือแรงงานจากเพื่อนบ้านที่มาช่วยเหลือ แลกเปลี่ยนแรงงานกัน เช่น ดำนา เกี่ยวข้าว นวดข้าว ฯลฯ (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2540, หน้า 18 - 19)

เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการผลิตส่วนใหญ่ผลิตใช้และหาได้เองในท้องถิ่นของตน อาทิเช่น คราด ไถ แอก พรวน จอบ เสียม ฯลฯ ไม่มีเครื่องจักรกลเข้าช่วย ดังนั้นประสิทธิภาพในการผลิตจึงต่ำและไม่มีผลผลิตส่วนเกินหรือมีก็แต่น้อย ทว่าก็เพียงพอต่อการดำรงชีวิตในชุมชน (พัคพัฒน์ ทิพย์ประไพ, 2540, หน้า 53 - 54)

ต่อมาได้เกิดการปฏิวัติเขียวขึ้น (The Green Revolution) โดยการสนับสนุนของกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมและบรรษัทข้ามชาติทางการเกษตร ทำให้เศรษฐกิจเริ่มเปลี่ยนแปลงไปเป็นการผลิตเพื่อขาย จึงเรียกได้ว่าเป็นการขยายตัวของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ซึ่งมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มผลผลิตต่อไร่และเพื่อสนองความต้องการของตลาดเป็นสำคัญ จึงนำไปสู่การปลูกพืชเชิงเดี่ยว (Monoculture) ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาจึงมีการขยายพื้นที่ทำการเกษตรเข้าไปสู่พื้นที่ป่าและพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวต่อระบบนิเวศน์เพิ่มขึ้น ผลที่ตามมาก็คือ

การทำการเกษตรดังกล่าวได้นำไปสู่การสูญเสียพื้นที่ป่าที่นำความอุดมสมบูรณ์มาสู่มวลมนุษย์และการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพ (Biodiversity) ที่เป็นพื้นฐานทางทรัพยากรที่สำคัญ นอกจากนี้ ระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ที่มีมุ่งเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรโดยการใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงดินและใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมนานัปการ ดังนี้

1. ระบบนี้กระตุ้นกิเลสและความโลภ กล่าวคือ กระตุ้นให้อยากเสพเน่น เสพนี้ทำให้เพิ่มรายจ่าย เมื่อเพิ่มรายจ่ายก็ต้องทำเพื่อขายให้ได้เงินเร็วที่สุดและมากที่สุด กิเลสและความโลภนี้จะทำให้เสียสมดุลทางเศรษฐกิจ เสียสมดุลทางธรรมชาติและพึ่งตนเองไม่ได้

2. การทำเพื่อขายด้วยความโลภนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงแบบแผนของเกษตรกรรม ซึ่งเดิมผลิตเพื่อกินเอง ใช้เองนั้นก็ทำหลายอย่าง แต่เมื่อผลิตเพื่อขายก็ต้องทำมาก ๆ และทำให้ได้เร็ว ๆ คือ ปลูกข้าว ปลูกอ้อยก็ปลูกอย่างเดียวเป็นจำนวนมาก ๆ ฯลฯ เคยใช้ควายไถนา ก็เปลี่ยนมาใช้รถไถแทนเพื่อจะได้ไถได้มาก ๆ และรวดเร็ว ไม่เคยใช้ปุ๋ยเคมีเร่งการเจริญเติบโตก็หันมาใช้ ชีวิตเปลี่ยนจากความนุ่มนวล เยือกเย็น เชื่อมโยงสัมพันธ์มาเป็นกระแทกกระทั้น รุนแรงและโดดเดี่ยว

3. การปลูกพืชชนิดใดชนิดหนึ่งเพียงอย่างเดียวทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ ต้องใช้ปุ๋ยเคมี ศัตรูพืชก็เพิ่มจำนวนมากขึ้น ต้องใช้ยาฆ่าแมลง สารเคมีเหล่านี้จะไปทำลายชีวิตอื่น ๆ เช่น ไล่เดือนและจุลินทรีย์ในดินซึ่งเคยช่วยให้ดินร่วนซุยและสร้างปุ๋ย รวมทั้งทำลายปลาในนาข้าว ทำให้อาหารธรรมชาติลดน้อยลง เมื่อดินเสื่อมคุณภาพเร็วก็นำไปสู่การเผาป่าทำไร่ และเมื่อดินจืดก็ทำลายป่าเพิ่มขึ้นอีก

4. การที่ต้องซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลง รถไถนา เชื้อเพลิงและอื่น ๆ เกษตรกรต้องซื้อในราคาแพงเพราะสินค้าเหล่านี้ได้ผ่านการเอากำไรมาหลายทอดทั้งในประเทศและต่างประเทศ

5. เกษตรกรขายผลผลิตได้ในราคาต่ำเพราะสินค้าขึ้นอยู่กับความต้องการของตลาดโลก กลไกของรัฐและการเอากำไรของพ่อค้าซึ่งเราไม่สามารถควบคุมได้

6. อาชีพเกษตรกรรมซึ่งเดิมเป็นระบบเศรษฐกิจพึ่งตนเอง แต่มาบัดนี้ได้เปลี่ยนเป็นธุรกิจที่ขาดทุน เมื่อขาดทุนก็เป็นหนี้เป็นสินเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ

7. เมื่อเป็นหนี้ก็ทำให้เสียกรรมสิทธิ์ที่ดิน ต้องเช่าที่ดินทำกินเป็นเหตุให้รายจ่ายเพิ่มขึ้น

8. การที่เกษตรกรต้องทำงานหนักมากขึ้น แต่มีเศรษฐกิจที่ติดลบทำให้เกิดความเครียดและชักนำไปสู่ปัญหาสังคมอื่น ๆ รวมทั้งการมีแรงงานราคาถูกเข้าสู่เมืองเกิดปัญหาคนจนในเมืองต่อไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ระบบเกษตรกรรมแผนใหม่มีผลทำให้ดินเสื่อมคุณภาพ น้ำเสีย อากาศแปรปรวน ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชีวิตและสังคมเริ่มเปลี่ยนแปลง ผันผวนและ

วิกฤตขึ้นเรื่อย ๆ จากชีวิตที่มีอยู่ มีกินอันอุดมสมบูรณ์เปลี่ยนมาเป็นความอดอยากยากจนของคนส่วนใหญ่ เศรษฐกิจของชาวไร่ ชาวนาล้มละลายเป็นหนี้เป็นสินล้มพันตัว เกษตรกรรายย่อยประสบกับความล้มละลาย ที่ดินถูกเปลี่ยนมือ ฯลฯ เป็นเหตุให้คนจนต้องย้ายถิ่นฐานเข้ามาเผชิญชีวิตในเมือง เช่น เป็นลูกจ้าง กรรมกรก่อสร้าง ห้างขายบริการ ฯลฯ ก่อให้เกิดปัญหาครอบครัวแตกแยก ชีวิตในครอบครัวขาดความอบอุ่น ชุมชนล่มสลาย (ประเวศ วะสี, 2539, หน้า 12 - 15)

จากสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นดังกล่าว ทำให้เกิดการก่อตัวของกลุ่มแนวคิดที่มุ่งแสวงหาทางออกให้แก่สังคมทั้งด้านการเกษตรซึ่งเป็นวิถีที่สันติ ไร้ความรุนแรง ค่อยเป็นค่อยไป แต่เปลี่ยนแปลงรากฐานแห่งความคิดและวิถีชีวิตเพื่อให้มนุษย์หลุดพ้นจากโชครวนแห่งความเป็นทาสได้มีโอกาสพบความเป็นไท สามารถบ่มเพาะความเป็นมนุษย์ให้สมบูรณ์และอยู่อย่างศานติสุข รวมทั้งมีประโยชน์เกื้อกูลต่อสรรพสิ่งทั้งหลาย มีความเป็นอิสระทางการผลิตและการดำรงชีวิตอย่างเสรี มีความพอเพียงในตัวเอง เราเรียกคนกลุ่มนี้ว่ากลุ่มเกษตรกรรมทางเลือก (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2539, หน้า 33 - 41)

สำหรับการเริ่มต้นของขบวนการเกษตรกรรมทางเลือกในประเทศไทยนั้น เกิดขึ้นจากความล้มเหลวของระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ภาพที่สะท้อนความล้มเหลวที่เห็นเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุด คือ ประสบการณ์ของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม เกษตรกรแห่งบ้านห้วยหิน อำเภอสยามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา จนต้องขายที่ดินเพื่อใช้หนี้ เหลือไว้ทำกินไม่ถึง 10 ไร่ ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม สรุปว่าชีวิตของท่านและเกษตรกรรายอื่น ๆ ที่อยู่ในระบบเกษตรกรรมแผนใหม่มีสภาพไม่ต่างไปจากสภาพของโรงงานอุตสาหกรรมที่มีหน้าที่ผลิตวัตถุดิบเพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรมหมุนเวียนไปเรื่อย ๆ วันแล้ววันเล่า ตราบใดที่ไม่สามารถสกัดทั้งการครอบงำของระบบเกษตรกรรมดังกล่าว จนในที่สุดเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2530 ผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม ได้เสนอแนวทางเกษตรกรรมทางเลือกที่เรียกว่า วนเกษตร และต่อมาได้มีกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะหน่วยงานหรือองค์กรพัฒนาเอกชนนำไปส่งเสริมในหลาย ๆ รูปแบบกระจายไปทั่วประเทศไทย

ในปลายปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา พอมหาอยู่ สุนทรชัย เกษตรกรแห่งบ้านตะแบกน้อย ตำบลสลักได อำเภอมือง จังหวัดสุรินทร์ อาจารย์เกื้อ วงษ์บุญ และลุงชาติ มาระแสง ได้เสนอทางออกของเกษตรกรรมทางเลือกในรูปของเกษตรผสมผสานที่ได้ชื่อว่าสอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยา

เช่นเดียวกับเกษตรผสมผสาน เกษตรกรรมอินทรีย์ก็ได้รับการพัฒนาขึ้นมาจากประสบการณ์การปฏิบัติของนักการเกษตรในเมืองไทย คือ คุณพันธุ์เลิศ บุรณศิลป์ ซึ่งเป็นผู้เริ่มทดลองเกษตรกรรมอินทรีย์ โดยใช้ปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้จากใบไม้ต่าง ๆ นำมาเป็นปุ๋ยบำรุงดิน และหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีกำจัดแมลงในไร่นาโดยสิ้นเชิง

นอกจากนี้ คุณอรรรณพ ต้นสกุล ก็นับว่าเป็นนักการเกษตรอีกผู้หนึ่งที่ได้เรียนรู้จากประสบการณ์การใช้สารเคมีในสวนส้มของตนเอง จนกระทั่งได้พัฒนาวิธีการปฏิบัติที่ลดความเสี่ยงต่อการใช้สารเคมี กล่าวคือ คุณอรรรณพ ต้นสกุล ได้ทดลองใช้สมุนไพรควบคุมแมลงตั้งแต่ปี พ.ศ. 2528 เป็นต้นมา (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2539, หน้า 52 - 53)

ปี พ.ศ. 2530 พ่อคำเดื่อง ภาษี เกษตรกรบ้านโนนเข้ อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์ เป็นผู้เริ่มต้นเกษตรธรรมชาติภาคปฏิบัติในสังคมเกษตรกรรมไทย โดยการทำนาแบบธรรมชาติจนได้รับความสนใจจากเกษตรกรทั่ว ๆ ไปมากขึ้นเรื่อย ๆ เป็นลำดับ (อนันต์ ลิขิตประเสริฐ, 2536, หน้า 208 - 211)

จากการก่อตัวของเกษตรกรกลุ่มเล็ก ๆ จำนวนหนึ่งแห่งหมู่บ้านคำปลาหลาย หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น ที่ได้รับผลกระทบจากระบบการผลิตเพื่อขายจึงได้หันมาทำเกษตรผสมผสานตั้งแต่ปี พ.ศ. 2538 เป็นต้นมา ซึ่งเป็นอีกรูปแบบหนึ่งของระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือก ที่นับว่าเป็นการสวนกระแสหลักของสังคมส่วนใหญ่ ที่ทำการเกษตรแผนใหม่ เป็นเหตุทำให้การผลิตและวิถีชีวิตของชุมชนเปลี่ยนแปลงไป ผู้วิจัยจึงเกิดความสนใจอยากทราบว่าเกษตรกรที่เลือกผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือกเหล่านั้นมีระบบคิด รวมทั้งมีวิธีการปฏิบัติในระบบเกษตรกรรมทางเลือกดังกล่าวอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อศึกษาระบบคิดและวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก

ประโยชน์ที่ได้รับ

ได้ทราบแนวคิดและวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก

นิยามศัพท์เฉพาะ

ระบบคิดในระบบเกษตรกรรมทางเลือก หมายถึง กระบวนการคิดของเกษตรกรในการทำเกษตรกรรมทางเลือกที่เชื่อมโยงถึงคุณค่า ความเชื่อทางด้านการทำการเกษตร เช่น ให้ความสำคัญต่อธรรมชาติมากกว่ารายได้ เป็นต้น

การปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก หมายถึง เทคนิคและวิธีการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก เช่น การปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์นานาชนิด ผสมผสานกันในพื้นที่และเวลาเดียวกัน รวมถึงการดูแลพืชพันธุ์หรือสัตว์ในฟาร์ม เช่น การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ ใช้สมุนไพรในสวนผลไม้ ฯลฯ

ระบบเกษตรกรรมทางเลือก หมายถึง รูปแบบของการผลิตทางการเกษตรที่นอกเหนือจากการผลิตในระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ ได้แก่ เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน รวมถึงแนวคิดและวิธีการดำเนินชีวิตของเกษตรกรที่เชื่อมโยงกับการฟื้นฟูและดำรงรักษาไว้ซึ่งความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศน์ โดยมีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่พอเพียงต่อการดำรงชีวิต

ขอบเขตของการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการวิจัย ดังนี้

ขอบเขตด้านพื้นที่

ผู้วิจัยได้เลือกพื้นที่ในเขตชนบทของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ หมู่บ้าน

คำปลหลาย หมู่ที่ 9 ตำบลบ้านดง อำเภออุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น โดยมีเหตุผลในการเลือกพื้นที่ในการวิจัย ดังนี้

1. เป็นหมู่บ้านที่ได้รับผลกระทบจากการทำการเกษตรแผนใหม่
2. เป็นหมู่บ้านที่มีปรากฏการณ์ตามประเด็นที่ผู้วิจัยมุ่งที่จะศึกษา กล่าว

คือ ในหมู่บ้านดังกล่าวชาวบ้านประกอบอาชีพทางการเกษตรเป็นหลัก และมีเกษตรกรบางส่วนได้เปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อขายมาเป็นระบบเกษตรกรรมทางเลือก

3. เป็นหมู่บ้านที่มีการคมนาคมติดต่อกับภายนอกได้สะดวก และได้รับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ จากหลายทิศทาง

ขอบเขตของเนื้อหา

1. ศึกษาข้อมูลทั่วไปของชุมชน
 - 1.1 ประวัติความเป็นมาของชุมชน
 - 1.2 ลักษณะภูมิประเทศ
 - 1.3 สภาพทางเศรษฐกิจของชุมชน
 - 1.3.1 อาชีพหลัก
 - 1.3.2 อาชีพรอง
 - 1.3.3 ขนาดของการถือครองที่ดินทำกิน
 - 1.3.4 รายได้และเงินออม
 - 1.3.5 ภาวะหนี้สิน
 - 1.3.6 สิ่งอำนวยความสะดวกในชีวิตประจำวัน

1.4 สภาพทางสังคม

1.4.1 การเมืองและการปกครอง

1.4.2 กลุ่มองค์กรในชุมชน

1.4.3 ระบบเครือญาติ

1.4.4 ศาสนา ความเชื่อ ประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ
ในชุมชน

1.4.5 สาธารณูปโภค

1.4.6 การติดต่อสื่อสาร

1.5 สภาพทางการศึกษา

1.6 สภาพปัญหาทางการเกษตร

2. ระบบคิดและวิธีการปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรม

ทางเลือก

ความเชื่อของเกษตรกรที่มีต่อระบบเกษตรกรรมทางเลือก

การซื้ออาหารบริโภค

- จะทำให้มีอาหารบริโภคอย่างพอเพียงตลอดปีและลดค่าใช้จ่ายด้าน
- จะได้รับอาหารที่ปลอดภัยจากสารเคมี
- ไม่ทำลายธรรมชาติ
- มีความมั่นคงในอาชีพและรายได้

3. การปฏิบัติของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือก

3.1 การผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกที่มีอยู่ในชุมชน

- การปลูกพืช
- การเลี้ยงสัตว์

3.2 การใช้ปัจจัยการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก

- ที่ดิน
- ต้นทุน (เงิน)
- เทคโนโลยี
- แรงงาน